

Treća glava:

VOJVOĐANSKI MAĐARI IZVAN HORTIJEVE DRŽAVE

a. Banatski Mađari pod nemačkom okupacijom

Nemačke jedinice stacionirane u Rumuniji izvršile su 9. aprila 1941. godine napad i na teritoriju jugoslovenskog dela Banata. Za vreme kratkotrajnog rata ni na ovom prostoru nije bilo značajnijeg otpora jugoslovenske vojske, izuzev borbi Četvrtog konjičkog puka Šesnaeste jugoslovenske armije kod Alibunara kada je likvidirano desetak vozila i ubijeno četrdesetak nemačkih oficira i vojnika.⁴²⁰

Po završetku Aprilskog rata stavrnu vlast preuzeli su banatski Nemci, oslanjajući se na vojno prisustvo nemačkih okupacionih formacija.

I u Banatu nemački okupator primenio je odmah represivne mere, pre svega prema srpskim kolonistima, naseljenim posle 1918. godine koji su smatrani *glavnim nosiocima velikosrpske politike*. U Alibunaru je odmah ubijeno oko stotinu lica za koje se smatralo da pripadaju četničkoj organizaciji, u Sečnju sedamnaestorica Srba kolonista, Pančevu trideset šest, Vršcu dvadeset jedan itd.⁴²¹ Pored fizičkih likvidacija, srpsko stanovništvo bilo je izloženo čestim maltretiranjima, fizičkom radu i proterivanju, a iz Banatskog Karlovca celokupno kolonističko stanovništvo moralo je u roku od 24 časa da napusti selo.

Najtragičniju sudbinu, međutim, doživelo je jevrejsko stanovništvo Banata. Poneti idejom stvaranja novog evropskog poretka, banatski Nemci, naročito mlađe generacije, pristupili su radikalnim merama u rešavanju jevrejskog pitanja. Odmah su doneti i primenjeni antisemitski zakoni, izvršena pljačka celokupne jevrejske imovine, njihova getoizacija, deportacija i masovno streljanje. Do kraja 1941. godine skoro da nije ostao ni jedan Jevrej u Banatu.⁴²²

Banatski Mađari imali su, uglavnom, tolerantniji stav i odnos prema jevrejskom stanovništvu jer su i sami okupacijom postali nacionalna manjina na ovom prostoru, ali se i među njima našlo onih koji su učestvovali u getoizaciji Jevreja i preuzimali na "čuvanje" njihovu imovinu.

Zbog specifičnih prilika i posebnih nemačkih planova sa Banatom, uspostavljanje okupacionog sistema i organizovanje vlasti u njemu išlo je nešto sporije nego u drugim krajevima Jugoslavije. Međutim, u pripremama za rat na Balkanu i šire, Hitler je Banat prvo

⁴²⁰ *Vojvodina u NOR-u...*, 43-44.

⁴²¹ Isto, 45.

⁴²² Vidi opširnije, B. I v k o v i ć, *Uništenje Jevreja i pljačka njihove imovine u Banatu 1941-1944*, "Tokovi revolucije", Beograd 1967, tom I, 373-402, i *Elaborat Anketne komisije o zločinima nad Jevrejima u Vojvodini*. (MV.AZ, br.23410).

obećao Mađarskoj, ali ni Rumuni nisu odustajali od svojih aspiracija prema njemu, računajući na svoju ulogu u nemačkim planovima za predstojeći napad na Sovjetski Savez. S druge strane, ni veoma jaka i kompaktna nemačka nacionalna grupa nije želela da ima marginalnu ulogu u stvaranju novog svetskog poretka i formiranja Donaulanda - države podunavskih Švaba, kao svog političkog i istorijskog sna. Za nemačke interese i planove Banat je bio izuzetno važno područje, posebno njegov južni deo koji je kontrolisao plovidbu Dunavom do ulaska u Đerdapsku klisuru. Istovremeno, ovo područje trebalo je da postane i središte stvaranja budućeg Donaulanda.

U vreme nemačkih vojnih operacija mađarske trupe, očekujući da će Banat biti dat Hortijevoj državi, krenule su 12.aprila 1941.godine iz Segedina, levom obalom Tise, u zaštitu svojih sunarodnika, ali i trupa koje su ušle u Bačku. U mestima Potisja, posebno u Novom Kneževcu, Padeju, Novom Bečeju i dr, gde je mađarsko stanovništvo bilo većinsko, mađarska vojska dočekana je kao oslobodilačka, a otpočeli su odmah i obračuni sa svima koji su bili nosioci *srpske tiranije i najogorčeniji protivnici Mađarstva u protekle dvadeset tri godine*. U ostalim sredinama mađarsko stanovništvo nalazilo se u stanju iščekivanja odluke o sudbini Banata, ali se svuda pripremalo za preuzimanje vlasti. Posebno su se aktivirali članovi uprava Kulturnog saveza Mađara koji su izabrani u gotovo svim mestima gde je živelo mađarsko stanovništvo. U najvećem broju primera oni su bili predviđeni za buduće predsednike opštinskih uprava.⁴²³

Već 14.aprila Laslo Bardoši je zatražio objašnjenje od nemačkog poslanika u Budimpešti, Ota Ermansdorfa, zbog čega je promenjen stav u vezi sa Banatom. Odgovoreno mu je da će se o ovom pitanju kasnije odlučivati i da su višestruki interesi uticali da se Banat uključi u okvire okupirane Srbije i stavi pod upravu narodne grupe domaćih Nemaca. Takvim rešenjem Banat je sve vreme okupacije egzistirao kao država u državi u kojoj su dominantnu ulogu igrali domaći Nemci - folksdojčeri.

Uključivanje Banata u administrativno-upravni sistem okupirane Srbije ostvarivao se od kraja aprila do polovine juna 1941.godine. Formiranjem komesarske uprave u Srbiji 1.maja 1941.godine sa Milanom Aćimovićem na čelu, otpočela je sa radom civilna uprava, kao izvršno-upravni organ nemačke vlasti u Srbiji, koja je trebalo da ostvari pacifikaciju ovih prostora gde su *Srbi od davnina bili buntovni elementi* i da sve privredne potencijale stavi u funkciju nemačkih interesa u budućem ratu protiv Sovjetskog Saveza. Istovremeno, komesarska uprava teži, kao i Nedićeva vlada kasnije, da obezbedi srpskom narodu određeno mesto u nemačkoj preuređenoj Evropi.⁴²⁴

Početkom juna 1941.godine komesarska uprava Milana Aćimovića uspostavila je kontakte i postigla sporazum sa nemačkom narodnosnom grupom kojim je definisan i preciziran njen dominantni položaj i uticaj u Banatu. Sporazum je ozakonjen posebnom Uredbom od 14.juna kojom je Banat i zvanično uključen u administrativni sistem okupirane Srbije.⁴²⁵ Poseban administrativni status Banat je zadržao kroz čitavo vreme okupacije. Na

⁴²³ Tako je za predsednika kikindske opštine bio predviđen advokat Laslo Rehak-stariji, mada su Mađari u Kikindi bili u broju u manjini u odnosu na nemačko i srpsko stanovništvo. Čak je i u Pančevu predviđeno da vlast preuzme dr Akoš Pal Loc, ali je tu nameru osujetila grupa mladih Nemaca okupljenih u tzv obnoviteljskom pokretu. (*Elaborat Anketne komisije o DMKSZ-u*, MV.AZ, br.25861 i Lj. T a b a č k i, *Kikinda u NOR-u i revoluciji*, N.Sad 1982,210).

⁴²⁴ B. P e t r a n o v i ć, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd 1992,136-137.

⁴²⁵ *Službene novine*, Beograd, 27. VI 1941.

čelu uprave nalazio se podban Nemač dr Jozef (Sep) Lap, a od decembra 1941. godine Banat je dobio status posebnog okruga sa sedištem u Velikom Bečkereku.

Banatski Mađari nisu uzeli masovnijeg učešća u progonima srpskog stanovništva i u obračunu *sa tragovima jugoslovenske vladavine*. Razloge tome treba tražiti u veoma kratkom zadržavanju mađarske vojske na teritoriji Banata, malom broju mesta u kojima je mađarsko stanovništvo činilo većinu, ali i slabijem iredentističkom pokretu u odnosu na Bačku, za šta je zasigurno najveću ulogu i zaslugu imao velikobečkerečki advokat dr Imre Varadi. Tome svakako treba dodati i činjenicu da je najveći broj Mađara živeo na selu, bavio se poljoprivredom i uglavnom, bio izvan političke aktivnosti.

Pojedinačne primere *obračuna sa srpskim četnicima* od strane Mađara zato i srećemo samo u onim mestima Potisja kroz koje su prošle mađarske vojne jedinice. Poneti *zadovoljstvom zbog oslobođenja od srpskog jarma* nacionalni stražari otpočeli su u tim mestima sa likvidacijama Srba koji su se u vreme Kraljevine Jugoslavije isticali svojim antimadžarskim stavom. Tako je nekoliko Mađara iz Novog Kneževca, uz pomoć honveda iz Kanjiže, uhapsilo Mirka Marjanovića i njegovog osamnaestogodišnjeg nećaka, odveli ih preko Tise u Bačku i tamo ih posle streljanja bacili u reku. Sličnu sudbinu doživeo je i Milan Čobić, bivši opštinski beležnik iz Čoke koga su mađarski nacionalni stražari ubili u opštinskoj zgradi 16. aprila 1941. godine.⁴²⁶

Mnogi Srbi Banata bili su izloženi i fizičkim maltretiranjima, najčešće od strane domaćih ekstremnih Švaba, ali za njima nisu zaostajali pojedinci iz redova mađarskih nacionalista.

Odmah po okupaciji Banata, vođe Kulturnog saveza Mađara rade na njegovom priključenju Hortijevoj Mađarskoj. U tom smislu, stanovnici Novog Kneževca uputili su Ministarstvu unutrašnjih poslova, 15. aprila 1941. godine, jedan zahtev koji je potpisalo preko dve stotine meštana. U zahtevu se, između ostalog, tražilo: *Mađarsko i srpsko stanovništvo našeg mesta izražava želju da naša opština, središte sreza kao i cela Torontalska županija (Banat) koja je 1918. godine bila otcepljena od Mađarske te priključena Jugoslaviji, smesta i bez odlaganja okupira od strane mađarske vojske i konačno vrati mađarskoj državi. Za obrazloženje svih naših molbi izlažemo da su ova područja jugoslovenske građanske i vojne vlasti evakuirale, te na taj način na ovom području je prestala svaka državna vlast. Naša sigurnost po život i imovinu dovedena je u opasnost te je uspostava reda i sigurnosti putem hitne okupacije ove teritorije postala neizbežna. Nadalje molimo konačno vraćanje ove teritorije jer je ona kroz hiljade godina pripala Mađarskoj, a sem toga to zahteva politički i ekonomski interes ovdašnjeg stanovništva koji svoju budućnost vidi u okvirima mađarske države.*⁴²⁷

U svim promenama u Banatu nastalim posle Aprilskog rata mađarska nacionalna grupa našla se na margini političkih zbivanja, nesnalaženja i razočarenja. Euforični iredentizam koji je podstican uoči rata, s ciljem da se ostvari restauracija sentištvsanske Ugarske u njenim istorijskim granicama, objektivno je gubio svoj smisao. Više realizma u političke težnje i ambicije mađarske nacionalne grupe u Banatu uneo je tada dr Imre Varadi. U jednom proglasu banatskim Mađarima izdatom 25. aprila 1941. godine, verovatno pod nemačkim pritiskom, on je nastojao da smiri situaciju, zamerajući Mađarima koji često prelaze u Bačku te posle povratka šire neproverene vesti kako će Banat zasigurno pripasti Mađarskoj. Pozvao

⁴²⁶ Lj. T a b a č k i, nav. delo, 142. i MV.AZ, br. 25861.

⁴²⁷ OL.ME.1941.R.18882.

je zbog toga banatske Mađare *da sačuvaju javni red i mir u cilju uspostavljanja svakodnevne harmonije zajedničkog življenja*.⁴²⁸

Vlada Mađarske sa velikom pažnjom je pratila zbivanja u Banatu, a posebno delatnost najuglednijeg vođe banatskih Mađara Varadija. Bila je veoma iznenađena njegovim izjavama lojalnosti nemačkim vlastima, ali je, da bi saznala pravo stanje stvari, u Banat poslala penzionisanog potpukovnika viteza Šandora Nađa. U međuvremenu se i sam Varadi sastao 6.maja 1941.godine u Subotici sa dr Leo Deakom u nameri da se dalja aktivnost mađarske nacionalne grupe sinhronizuje i homogenizuje. Posle razgovora sa Deakom Varadi je otišao, početkom juna, na referisanje i samom regentu Hortiju.⁴²⁹

Veliko razočarenje banatskih Mađara što Banat nije priključen matičnoj državi, ipak nije uticalo na njihove želje za saradnjom i lojalnošću, naročito u onim sredinama gde su bili u manjini prema nemačkom stanovništvu. Mađari Pančeva i okoline su to potvrdili masovnim učešćem u euforičnoj proslavi Hitlerovog rođendana 20.aprila 1941.godine kada su mnogi došli u mađarskim nacionalnim nošnjama.⁴³⁰ Slično je bilo i u drugim banatskim mestima.

Mađarska vlada se teško mirila sa činjenicom da Banat nije vraćen u okrilje mađarske države. Posebno raspoloženje iskazivali su malobrojni pripadnici Stranke strelastih krstova u Velikom Bečkereku, Mužlji, Vojlovici i drugim mestima. Svoj revolt upućivali su vladi u Budimpešti, ocenjujući je krajnje nesposobnom *da u istorijske granice ponovo vrati Banat kao deo mađarske žimice*, i da reši jevrejsko pitanje u Mađarskoj u duhu nacionalsocijalizma.

Ocenjujući položaj mađarske nacionalne grupe kao nezavidan i neravnopravan, mađarske vlasti namerno su dramatisovale njihov status navodeći da je gori čak i od položaja Srba, koji su, objektivno činili većinsko stanovništvo. Prema nemačkim izvorima u Banatu je tada živelo 640.000 stanovnika, a od toga: Srba 295.000, Nemaca 120.000, Mađara 95.000, Rumuna 70.000, Slovaka 18.000, Jevreja 4.000 itd.⁴³¹

Nemačka nacionalna grupa, međutim, od početka rata je isticala svoju hegemonu i dominirajuću ulogu u Banatu, mada se našla u sastavu Nedićeve Srbije. U svojim nastupima veoma često su isticali da je Banat oduvek bio nemački i da će takav i ostati.

Položaj mađarske nacionalne grupe u Banatu umnogome je prvih dana okupacije diktirao položaj nemačke nacionalne grupe u Bačkoj. U toj politici Nemci su u Banatu nastojali da očuvaju izvesnu političku ravnotežu i reciprocitet. Nemci su u početku okupacije Banata, uglavnom, isključili Mađare iz administrativne uprave tako da su čak i u čisto mađarskim mestima, kao na primer u Debeljači, na čelo opštinske uprave postavili svoje sunarodnike. Još drastičniji primer bio je u Novom Bečeju, gde je mađarsko stanovništvo činilo većinu, a Nemci su za sreskog načelnika postavili Crnogorca Milivoja Pavićevića. Na ovaj izbor žalili su se meštani mađarske nacionalnosti a kao argument su koristili činjenicu da je za vreme državnih praznika, pored nemačke zastave isticao samo srpsku a nije dozvoljavao mađarsku.⁴³²

⁴²⁸ štampani proglas na nemačkom i mađarskom jeziku (MV.AZ, br.19841.

⁴²⁹ Posle boravka u Banatu Š.Nađ je izvestio pretpostavljene *da dr Varadi mnoge stvari oko dalekosežnih mađarskih planova ne razume i ne zna te da se mora učiniti napora da on dobije prave informacije jer ima značajnog uticaja na Mađarstvo Banata*. Sličnu ocenu dao je i mađarski konzul u Beogradu L.Bola koji je sa velikim interesovanjem pratio aktivnost Varadija. (OL.ME.1941.R.19863).

⁴³⁰ OL.ME.1941.R.18391.

⁴³¹ ZDNR XV/1,139.

⁴³² MV.AZ, br.19873 - mikro film (kockice 466-484).

Informacije o položaju mađarske nacionalne grupe u Bantu prikupljale su se u ispostavi mađarske kraljevske žandarmerijske kapetanije u Kanjiži i Senti. Njih su u glavnom dostavljale poverljive ličnosti među kojima su se isticali tzv. dvovlasnici - zemljoradnici koji su imali posede i na bačkoj i na banatskoj strani. Međutim, centralnu ulogu imao je mađarski konzul u Beogradu Lajoš Bola, a posebno zaduženje od mađarske vlade dobili su (početkom juna 1941) novokneževački posednik Tibor Talijan i vršački posednik Bela Mejtjenji koji su često putovali u Beograd i Novi Sad. Njihov zadatak bio je da prikupe što više pritužbi na položaj Mađara u Banatu kako bi se mogao izraziti protest Hitleru i obnoviti zahtev da Banat uđe u sastav Mađarske.⁴³³ Sve informacije iz Banata dolazile su u ruke dr Jožefa Smolenskog koji je u Ministarstvu unutrašnjih poslova Mađarske bio zadužen za banatska pitanja. Banatski Nemci, međutim, pratili su sa velikom pažnjom, preko veoma razvijene kontraobaveštajne službe, aktivnost svih mađarskih prvaka.⁴³⁴

Okupacijom Banata posebno je bila nezadovoljna mađarska agrarna sirotinja, jer je nemačko stanovništvo antisemitskom politikom došlo do značajnih zemljišnih poseda. Isto tako, Nemci su, otkupom zemlje srpskih kolonista, značajno uvećali svoje posede i ekonomsku snagu. Širene su i vesti da će se i Mađarima oduzeti zemlja i da će doživeti sudbinu srpskih kolonista u Bačkoj. Od njih se tražilo da prodaju zemlju Nemcima u bescenje. Tibor Talijan je upozoravao mađarsko Ministarstvo unutrašnjih poslova na ove pojave smatrajući da one mogu imati veoma štetne posledice po mađarske nacionalne interese jer će zemlja doći u nemačke ruke, a onoga čija je zemlja tog je i država. Alarmantnim upozorenjima tražio je od mađarske vlade uputstva za delovanje kako bi smirio ogromno nezadovoljstvo mađarske agrarne sirotinje koja se ponadala da će bar sada moći da dođe do zemlje kada je već bila isključena iz agrarne reforme u vreme jugoslovenske države.⁴³⁵

Slične pritužbe izrazili su, u ime banatskih Mađara, Lajoš Olah i Ištvan Čokaš iz Velikog Bečkereka. Oni su 10. jula 1941. godine boravili u Novom Sadu i informisali vođu DMKSZ-a Đulu Kramera, o situaciji na imanju grofa Čekonjića, koji je do rata bio u jevrejskim rukama, i na kome su otpušteni svi nadničari mađarske nacionalnosti, a na njihova mesta postavljeni Nemci - izbeglice koji su u ove krajeve došli iz Rumunije. Slična situacija bila je i na Šulhefovom imanju u okolini Sajana, kao i na Ledererovom posedu u Čoki koji je imao preko 3.500 k.j. najplodnije zemlje u tom kraju. U zakupu zemljišta pravljenе su razlike prema nacionalnoj pripadnosti. Tako su Nemci u pančevačkom ritu zemlju zakupili po četvorostruko nižoj ceni po jutru od pripadnika mađarske i srpske nacionalnosti.

Izbijanjem oružanog ustanka u Banatu, politička i nacionalna situacija postala je još složenija i protivrečnija. Mada se ustanak pojavio i razvio u geografski i politički nepovoljnim uslovima, u njega su se odmah uključili i komunisti mađarske nacionalnosti, uglavnom učesnici Oktobarske revolucije, ali i partijski kadrovi iz redova radnika i agrarnog proletarijata. Među njima bili su i poznati komunisti: Mihalj Servo, Antal Reves, Klara Feješ, Antal Rečo i dr. S obzirom da se oružanom ustanku suprotstavio dobro organizovani policijski aparat, on se u toku leta i jeseni našao u velikoj krizi i rasulu, posebno posle brojnih hapšenja i streljanja. Iako ovim merama ustanak nije bio sasvim ugušen on će se u ozbiljnijoj i masovnijoj formi pojaviti tek uoči oslobođenja u jesen 1944. godine.

⁴³³ OL.ME.1941.R.18882.

⁴³⁴ MV.AZ, br.25861.

⁴³⁵ MV.AZ, br.19882.

Stradanjem komunista mađarske nacionalnosti, već u prvim mesecima okupacije, a posebno člana PK KPJ za Vojvodinu Mihalja Serva, umnogome će se odraziti na političke veze KPJ sa ovom nacionalnom grupacijom. Na to je svakako uticalo i antikomunističko delovanje DMKSZ-a, kao i pisanje jedinog lista na mađarskom jeziku u Banatu *Torotál*-a o streljanjima mađarskih komunista i talaca, što je podsticalo rezervisanost Mađara prema ustanku i antifašističkom pokretu.

Mađarske okupacione vlasti Bačke pažljivo su pratile partizanske akcije u Banatu i sva politička zbivanja u njemu. Pojavu i polet partizanskog pokreta pripisuju uglavnom nesposobnosti banatske nemačke uprave da izvrši pacifikaciju ovog značajnog područja, videvši u tome još jedan motiv da pitanje Banata drže stalno otvorenim. Sve je to, s druge strane, činilo nemačku vlast još rigidnijom u obračunu sa partizanskim pokretom i njegovim simpatizerima.

Učešće banatskih Mađara u izgradnji okupacione vlasti bilo je uglavnom beznačajno, iako je vlada Milana Nedića donela 23.oktobra 1941.godine Uredbu o učešću mađarske narodnosne grupe u upravi.⁴³⁶

Mesto sreskog načelnika Mađari su dobili samo u Novom Kneževcu i Novom Bečeju, podnačelnika u Velikoj Kikindi, Velikom Bečkereku i Kovačici i gradonačelnika u Velikoj Kikindi. Prema ovoj uredbi u svim srezovima i opštinama gde su Mađari činili više od trećine stanovništva uveden je mađarski jezik kao treći službeni i državni jezik. U tim mestima Mađari su dobili pravo da postavljaju sudije i druge javne i državne činovnike.⁴³⁷

Politički život banatskih Mađara uglavnom se zasnivao preko DMKSZ-a, iako su nemačke vlasti u početku ograničavale njegovu aktivnost. Međutim, posle dogovora sa mađarskim prvacima o uključenju Mađara u tzv. Hipo policiju znatno se izmenio odnos nemačkih vlasti, a 7.novembra 1941.godine doneta je odluka o zabrani svih smetnji za organizovanje i rad kulturnih društava Mađara u Banatu. Rukovodstva podružnica DMKSZ-a, formirana uoči Drugog svetskog rata, održavala su, međutim, tesne veze sa centralom u Novom Sadu i pre ove odluke. Tako je predsednik DMKSZ-a, Đula Kramer, već ranijom okružnicom od 26.avgusta 1941.godine doneo odluku o formiranju uprave DMKSZ-a za Banat. Za predsednika je postavljen Tibor Talijan, a sedište centralne kancelarije trebalo je da bude u Velikom Bečkereku. Kancelariju je vodio Geza Knol, sveštenik iz Vranjeva, a blagajničke poslove i sakupljanje članarine bankarski činovnik Lajoš Olah, od tada jedini ovlašten za te poslove. Banat je podeljen na šest okruga, a na njihovo čelo postavljeni su: u novokneževačkom Ištvan Demeši, velikokikindskom dr Lajoš Žiroš, novobečejskom dr Lajoš Šafranj, velikobečkerečkom dr Imre Varadi, pančevačkom dr Akoš Pal Loc i vršačkom dr Deneš Greftner. Centrala u Novom Sadu trudila se da za predsednike okružnih rukovodstava postavi najvidenije Mađare koji će imati političkog uticaja na mađarstvo Banata uopšte, a posebno na agrarnu sirotinju i radništvo.

Uputstva za banatske podružnice sadržavale su i instrukcije o kriterijumima za prijem novih članova u DMKSZ. Prema njima mogli su se učlaniti, pre svega, pripadnici mađarske nacionalnosti, ali i oni koji su imali mađarski osećaj. Naravno iz te kategorije bili su isključeni pripadnici jevrejske nacionalnosti, Cigani i svi oni koji su u vreme jugoslovenske vladavine bili izraziti protivnici mađarstva u celini.

⁴³⁶ *Zapisnik DKKSZ-a od 10.jula 1941.* (OL.ME.1941.R.14397).

⁴³⁷ Š. V e g, *Sistem nemačke okupacione vlasti u Banatu 1941-1944*, Zbornik za društvene nauke Matice srpske, br.35, N.Sad 1963,85.

Od septembra 1941.godine intenziviraju se naponi za ponovno formiranje podružnica DMKSZ-a. U tom smislu zapažena je aktivnost advokata Lasla Šafranja u novobečejskom srezu, gde su domaće Švabe svim silama pokušale da ga u tome spreče, strahujući da njegova delatnost ide u pravcu priključenja ovog dela Banata mađarskoj državi.⁴³⁸

Okupacione vlasti zvanično su ipak dozvolile kulturno organizovanje mađarske nacionalne manjine u organizaciju pod nazivom Banatski mađarski kulturni savez koji je faktički bio filijala DMKSZ-a sa sedištem u Novom Sadu i u pogledu zadataka i ciljeva potpuno identičan.⁴³⁹

Preko BMKSZ-a, naročito njegovih rukovodilaca, mađarska vlada je držala pod izvesnom kontrolom banatske Mađare u nadi da će se problem Banata, posle završetka rata, rešiti u duhu "istorijskih granica sentištvske Ugarske".

Da bi pokazao i manifestovao svoju kulturnu misiju pred Nemcima, BMKSZ je naročitu pažnju poklanjao razvoju školstva. Već od maja 1941.godine banatski Mađari pokrenuli su pitanje svog obrazovanja na maternjem jeziku i tražile da se nastava obezbedi u 34 osnovne i 3 srednje škole. Pridajući poseban značaj osnovnoškolskom obrazovanju koje je u vreme srpske vladavine nemilosrdno gušeno, vođstvo banatskih Mađara uputilo je apel mađarskoj državi da obezbedi potreban nastavni kadar i udžbenike. Već prvih dana po okupaciji u Banat je došlo dvadeset četiri nastavnika, ali su oni intervencijom nemačkih vlasti morali 20.decembra 1941.godine da napuste ovo područje.⁴⁴⁰

Aktivnošću rukovodstva BMKSZ-a najviše se popravila situacija u prosvetnoj politici tako da je broj osnovnih škola 1943.godine gotovo udvostručen u odnosu na stanje iz 1941.godine. Tada je u Banatu radilo 86 osnovnih škola na mađarskom nastavnom jeziku u kojima se školovalo ukupno 13.220 dece mađarske nacionalnosti. Nastavu je izvodilo 89 diplomiranih nastavnika i učitelja i 141 priučeni, nesvršeni nastavnik. Pored osnovnih škola u Banatu je radilo i 28 zabavišta koje je pohađalo 1.516 dece. Nemačke vlasti dozvolile su i rad srednjih škola. U Velikom Bečkereku radila je osmorazredna gimnazija, četvororazredna trgovačka i građanska škola sa ukupno 794 učenika i 26 nastavnika, u Velikoj Kikindi sedmorazredna gimnazija sa 319 učenika i 15 nastavnika, u Pančevu petorazredna gimnazija sa 197 učenika i 14 nastavnika, u Novom Bečeju četvororazredna niža gimnazija sa 201 učenikom i 7 nastavnika, u Vršcu četvororazredna gimnazija sa 109 đaka i 14 nastavnika i u Debeljači građanska škola sa 105 đaka i 7 nastavnika.⁴⁴¹

Nedostatak nastavnog kadra obezbeđivao se školovanjem nastavnika i učitelja u Mađarskoj, u Segedinu, što nemačke vlasti uglavnom nisu sprečavale, posebno od 1943.godine. Aktivnost BMKSZ-a karakteriše stalno nastojanje da se mađarskoj nacionalnoj manjini u Banatu obezbedi što više prosvetnih, kulturnih, ali i političkih prava i pozicija. To je međutim, iziskivalo određene protivusluge i koncesije nemačkim vlastima koje su se posebno javljale u organizaciji policijske službe. Naime, posle povlačenja vojske Rajha sa teritorije Banata, organizacija policijske službe uglavnom je bila u rukama banatskih švaba, ali se posle izbijanja partizanskog otpora i njegovih učestalijih diverzija, nametnula potreba i uključenja Mađara, ali i drugih nacionalnih grupa u policijsku i stražarsku službu. Smatralo

⁴³⁸ Izveštaj žandarmerijske kapetanije u Kanjiži o situaciji u Banatu od 23. X 1941. (OL.ME.1941.R.22797).

⁴³⁹ BMKSZ alapszabályai, Nagybecskerek 1941,71.

⁴⁴⁰ MV.AZ, br.19873-mikro film (kockice 543-547).

⁴⁴¹ Délvidék, Zombor 1943 XII 17,7.

se nužnim njihovo učešće u slamanju partizanskog otpora, zaštiti vitalnih privrednih objekata, saobraćajnica, letine i dr.

Između Tibora Talijana, vođe banatskih Mađara i dr Janka Sepa u ime nemačke nacionalne grupe, došlo je 1.oktobra 1941.godine do sporazuma prema kojem su banatski Mađari bili oslobođeni regrutovanja u nemačku vojsku. Do sporazuma je došlo zbog primedaba vođstva BMKSZ-a da se mađarski mladići koji imaju nemačka prezimena ili čija je majka Nemica, regrutuju u nemačku vojsku. U sporazumu je posebno naglašeno da se svi oni koji se upišu u BMKSZ i imaju mađarski osećaj ne mogu regrutovati u nemačku vojsku.⁴⁴² Ovom sporazumu prethodio je sličan sporazum u Bačkoj prema kojem se ni nemački mladići nisu mogli regrutovati u mađarsku vojsku.

Od nemačkih vlasti tražilo se i oslobođenje banatskih Mađara iz zarobljeništva (kao bivših jugoslovenskih vojnika), s obzirom da su neki bili u logorima i krajem 1941.godine.

Od jeseni 1941.godine i banatski Mađari sve više su strahovali da će se njihovi sunarodnici iz južne Bačke, zbog zategnutih nemačko-mađarskih odnosa i nepovoljne nacionalne strukture stanovništva po Mađare, morati povući sa tih prostora severno od Bačkog kanala, te da će ono pripasti srpskoj državi, a Banat zasigurno imati status protektorata, kao što je to u Češkoj, te će se Mađari iz Banata morati iseliti u Mađarsku. Strah je, međutim, još više učvrstio veze banatskih Mađara sa rukovodstvom BMKSZ-a i sveštenstvom koje će imati dominantan uticaj na njih.⁴⁴³ U kontekstu tih zbivanja neki Mađari su se spremali za preseljenje u Bačku, ali su vlasti u Budimpešti intervenisale kod vođstva BMKSZ-a da ih spreče u tome kako se ne bi ugrozio njihov i onako nepovoljan brojčani odnos u Banatu i umanjile šanse za njegovo inkorporiranje u mađarski državni okvir pred istovetnim rumunskim aspiracijama.

Mobilizacija nemačkog stanovništva i odlazak mnogih banatskih policajaca nemačke narodnosti na ratišta, uslovlili su potrebu popunjavanja policijskog aparata pripadnicima drugih nacionalnosti. S obzirom na to, nemačke vlasti su tražile od vođstva BMKSZ-a da se u Hipo policiju regrutuje što više Mađara kako bi se mogao održati javni red i mir na prostorima Banata. Izlazeći u susret ovim zahtevima, sresko rukovodstvo BMKSZ u Novom Bečeju angažovalo je čak osamdeset svojih članova kao policajce, a u mestu je radila i policijska škola. Nemačke okupacione vlasti, međutim, vodile su računa da policijski aparat ipak ostane u njihovim rukama.⁴⁴⁴

Mađarsko stanovništvo u Banatu nije bilo zadovoljno svojim statusom, a najteže je svoj položaj podnosila agrarna sirotinja, ali i zanatski radnici zbog neravnopravne raspodele sirovina i favorizovanja nemačkih zanatlija.

Sve izraženija skupoća i nestašice, naročito tekstila, pogađale su najviše siromašnije slojeve. Preko raznih sabirnih akcija rukovodstvo BMKSZ-a pokušava da ublaži ovaj problem, ali i da svojojž propagandom skrene pažnju da se u Mađarskoj bolje živi.

Posebno nezadovoljstvo među banatskim Mađarima izazvala je naredba nemačkih vlasti da se 1942.godine na teritoriji Banata zabranjuje proslava 15.marta - mađarskog nacionalnog praznika.⁴⁴⁵

⁴⁴² Izveštaj žandarmerijske kapetanije u Kanjiži o situaciji u Banatu od 2. IV 1942. (OL.ME.1942.R.19445).

⁴⁴³ Poverljivi izveštaj o situaciji u Banatu od 30 IX 1941. (MV.AZ, br.19873-mikro film (kockice 457-459).

⁴⁴⁴ Tako je, primera radi, u Velikoj Kikindi bilo 40 Nemaca, 10 Srba, 10 Mađara i 5 ostalih policajaca. (Izveštaj žandarmerijske kapetanije u Kanjiži o situaciji u Banatu od 6. III 1942. MV.AZ, br.19873-mikro film, kockice 609-614 i 543-547).

⁴⁴⁵ Te godine bila je u Banatu zabranjena i proslava Hortijevog imendana (6.decembar) što je takođe naišlo na negativne reakcije mađarskog stanovništva.

Određene promene prema mađarskom stanovništvu nastaju 1943.godine kada se menja naziv BMKSZ u Podunavski kulturni savez Mađara, kojom prilikom se donose nova pravila Saveza i bira nova uprava. U izmenjenim pravilima koja su stupila na snagu 6.marta 1943.godine posebno se isticao stav da u organizaciju banatskih Mađara, pored raznih ograničenja, mogu biti primljeni samo oni koji imaju stalno boravište na teritoriji Banata i koji nisu bili članovi nekih drugih organizacija. Ovim ograničenjima banatske vlasti su sprečavale namere nemačkih mladića da učlanjavanjem u ovu organizaciju izbegnu vojnu obavezu, budući da se baš u to vreme vršila masovnija mobilizacija u Banatu. Pravila su posebno isticala da sva uputstva okružnim upravama i podružnicama na teritoriji Banata može izdavati isključivo predsednik Podunavskog kulturnog saveza Mađara.⁴⁴⁶

Početakom 1943. godine vođa banatskih Mađara, umesto Tibora Talijana, postao je vršački posednik Ferenc Jesenski, zamenik Pal Danijel, posednik iz Starog Leca, a za nemačke vlasti oni su bili ljudi od posebnog poverenja. U užu upravu ušli su: Jožef Aradi, inženjer iz Vršca, Ištvan Demko, posednik iz Velikog Bečkereka, dr Pal Loc Akoš, advokat iz Pančeva, Bela Botka, posednik iz Vršca i dr Imre Varadi. Za centralnog sekretara, pored Karolja Ambrozija, postavljen je i Pal Vajtner.⁴⁴⁷

U to vreme Savez je imao 101 podružnicu i okupljao je 95% banatskih Mađara. U veoma pozitivne primere masovnosti ubrajao se pančevački okrug u kojem je bilo 24 podružnice sa 17.000 članova, a u samom Pančevu je živelo tada 4.000 Mađara, ali je najveći broj članova Saveza u južnom Banatu bio u Debeljači - 6.200, u Skorenovcu 3.200, Vojlovici 2.200 itd.⁴⁴⁸

Nemački poraz kod Staljingrada i mađarski kod Voronježa, početkom 1943.godine, različito se odražavao na političko raspoloženje stanovništva Banata. Razlike će postati izrazitije sa jačanjem aktivnosti narodnooslobodilačkog pokreta i njegovog uticaja i na ovom prostoru. Nemačke vlasti su 10.marta 1943.godine zatražile od Ferenc Jesenskog da što hitnije organizuje bataljon banatskih Mađara od 500 ljudi u cilju ugušenja komunističkog pokreta Srba u Banatu. Prema ovom zahtevu, Mađare je trebalo obući u nemačke uniforme i mobilisati u regularne nemačke jedinice. Mađarske vlasti u Budimpešti, međutim, pokušale su da spreče ove namere, upozoravajući Jesenskog da ih nikako ne prihvati *jer bi time još više otežao mađarski položaj posle rata*. Naime, Kalaieva vlada je već tada stremila politici približavanja zapadnim demokratskim državama. U tim naporima računalo se i na ulogu Srba i njihove veze sa Londonom. Jesenski je posebno bio upozoren činjenicom da *jedan takav teroristički odred može izazvati u Srbiji veoma negativno raspoloženje prema sveukupnom Mađarstvu, ali i moguće srpske odmazde, s obzirom da bi se u takve jedinice regrutovali siromašniji Mađari koji su zbog egzistencijalnih razloga spremni da čine mnoge zločine čime bi srpsko stanovništvo bilo još više izazvano*.⁴⁴⁹

Banatski Mađari i dalje su bili regrutovani i Hipo policiju, ali od 1.aprila 1943.godine, pored lakog pešadijskog naoružanja kojim su bili naoružani počinju obučavati i teškim naoružanjem. Istovremeno, počele su se širiti i vesti da će posle obuke na topovima biti premešteni u južnu Srbiju ili Bosnu, te da će ih kao policajce zameniti banatski Rumuni i Slovaci što je kod njih izazvalo veliko nezadovoljstvo. Međutim, mađarska vlada je u tome

⁴⁴⁶ A Dunamenti Magyar Közművelődési Szövetség alapszabályai, Nagybecskerek 1943,19.

⁴⁴⁷ Uj nép, Ujvidék 1943 IV 17,12.

⁴⁴⁸ Torontál, Nagybecskerek 1943 II 21,2.

⁴⁴⁹ MV.AZ, br.19873-mikro film (kockice 879-883).

videla slabljenje svojih pozicija u Banatu, smatrajući da bi povećanje broja Rumuna u Hipo-u učinilo izvesnijim i realnijim rumunske aspiracije prema jugoslovenskom delu Banata.

Zbog straha od jačanja narodnoslobodilačkog pokreta, nemačke vlasti su bile sve popustljivije prema mađarskim zahtevima. To se posebno odnosilo na kulturni i sportski život. Znatno se povećava broj kulturnih i sportskih priredbi, posebno pozorišnih predstava, amaterskih društava itd. U zimskom periodu posebno su praktikovane igranke kao najznačajniji oblik zabave mladih. Veliko zadovoljstvo izazvala je mogućnost da mađarska nacionalna grupa može imati fudbalske klubove sa čisto mađarskim nazivima. Od aprila 1943.godine dozvoljena je i pretplata, istina samo na novosadski *Uj nép* preko kojeg su banatski Mađari mogli slati pozdrave svojim rođacima u Mađarskoj. Sve značajniju aktivnost počinje da ispoljava i leventiška omladina koja organizuje razna logorovanja i izlete. Tako su 20.maja 1943.godine organizovali desetodnevnu posetu glavnom gradu Mađarske u koju se uključilo oko 300 mađarskih devojaka i mladića koji su po prvi put imali prilike da vide Budimpeštu.⁴⁵⁰

Svim ovim promenama tokom 1943.godine mađarska vlada je davala poseban politički smisao i značenje. Ona ih, pre svega, shvata kao još jednu mogućnost da obnovi svoje teritorijalne pretenzije prema Banatu. U tom smislu zahteva od Podunavskog kulturnog saveza Mađara u Banatu da izvrši popis svih Mađara kako bi svoja istorijska prava na Banat pojačala i brojnom snagom Mađara u njemu i zatražila da joj se vrati ovaj prostor *koji je oduvek bio u sastavu sentištvsanske Ugarske*. Popis je obavljen u oktobru 1943.godine i u izveštaju koji je poslao u Budimpeštu, Ferenc Jesenski je saopštio da je u Banatu tada živelo 108.732 Mađara - u velikobečkerečkom okrugu 30.491, velikokikindskom 18.824, pančevačkom 18.757, novokneževačkom 16.225, novobečejskom 12.685 i vršačkom 11.932.⁴⁵¹

Izgleda da mađarska vlada nije bila sasvim zadovoljna rezultatima popisa jer je početkom 1944.godine *Torontál* pisao da Savez broji preko 125.000 članova. Tim novim brojem davalo se do znanja Nemicima, ali i Rumunima da su Mađari na tom prostoru brojniji od njih i da im Banat i po toj osnovi pripada.

Zbivanja na evropskim frontovima tokom 1943.godine, naročito posle kapitulacije Italije i uspeha Crvene armije, reflektuju se i na političke prilike u Banatu i raspoloženje stanovništva u njemu. Sve je više razočarenja, uznemirenosti, ali i straha od boljševičke opasnosti, ali i straha od restauracije nove jugoslovenske države. Svuda se pronose vesti da će Banat biti vraćen u okvire jugoslovenske države posle završetka rata i da će *švabe sigurno visiti, a Mađari plivati kao rezultat naplate ratnih dugova za sve učinjena nedela posebno prema Srbima*. Mađarsko stanovništvo uznemiravale su i vesti da će u Banatu, ako slučajno i pripadne Mađarskoj posle rata *Srbi, dok ne stignu Mađari na te prostore, sasvim sigurno pobiti svo mađarsko stanovništvo*.⁴⁵²

Do kraja rata banatski Mađari su živeli u punoj neizvesnosti, stalnom strahu za svoju sudbinu i iščekivanju ishoda rata. Velike nestašice robe, siromaštvo i ratne prilike činile su san o obnovi sentištvsanske Ugarske sve manje realnom političkom alternativom Mađara, a nasuprot tome tokom 1944.godine sve je realnija orijentacija na NOP i njegove političke koncepcije.

⁴⁵⁰ *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1943 V 28,2.

⁴⁵¹ OL.ME.1943.R.33646.

⁴⁵² Isto.

b. Mađari u Sremu

Proglašenjem Nezavisne Države Hrvatske 10. aprila 1941. godine Srem se našao u sastavu novostvorene države. Njeno formiranje, ne bez razloga, među prvima je pozdravila i prihvatila kao realnost hortijevska Mađarska, smatrajući da nestankom jugoslovenske države prestaju i njene obaveze iz Ugovora o večnom prijateljstvu. Bio je to za Mađarsku dovoljan razlog da krene u *ispravljanje trijanonske nepravde* i okupaciju delova bivše jugoslovenske države. Istovremeno, time se počeo ostvarivati zajednički cilj mađarsko-hrvatskih ekstremista i revizionista o rušenju Jugoslavije *kao versajske tvorevine*, koje je bilo isplanirano već u sporazumu od 24. jula 1933. godine u Cirihu, između Ante Pavelića i Tibora Eharta, šefa mađarske revizionističke lige.⁴⁵³

Sledeći ovu politiku, mađarski konzul u Zagrebu, Laslo Bartok, požurio je 14. aprila 1941. godine u Karlovac kako bi dočekaio i pozdravio Antu Pavelića, ali i objasnio namere svoje vlade, ne samo po pitanju razgraničenja sa novom državom, već i o zahtevima Mađarske da joj se, kao i u prošlosti, ustupi Rijeka kao slobodna luka. Takođe, bilo je reči i o problemu Međumurja na koje su obe strane reflektovale i polagale svoje istorijsko pravo.⁴⁵⁴

Zvanično priznanje NDH od strane Mađarske usledilo je 22. aprila, podizanjem konzularnog predstavništva u Zagrebu na nivo poslanstva, dolaskom viteza Ferenc Ma-rošia 3. juna 1941. godine u glavni grad NDH, kao poslanika i predajom (sutradan) akreditiva Anti Paveliću.

Novonastala NDH obuhvatala je blizu 10.000 km² i brojala preko šest miliona stanovnika, među kojima je bilo i oko 100.000 Mađara od kojih je u Sremu, pred Drugi svetski rat, živelo oko 23.000. Najviše ih je bilo u rumskom srezu 3.700, iriškom 3.000, iločkom 2.300, sremskomitrovačkom 1.700, staropazovačkom 1.200 itd.⁴⁵⁵ Veoma je malo bilo onih sremskih sela u kojima su Mađari činili značajniju brojnu grupu. To je uglavnom određivalo njihov položaj u okvirima NDH. Najviše ih je bilo u Irigu, Vrdniku, Beočinu, Hrtkovicima, Indiji, Maradiku, Rumi, Vognju, Platičevu, Putincima, Šatrincima itd. Uglavnom su se bavili zemljoradnjom i zanatstvom, a jedan broj je radio u vrdničkom rudniku uglja i beočinskoj cementari. Od ukupnog broja zaposlenih u Vrdniku je radilo 11% Mađara, a u fabrici cementa zaposlenje je našlo preko 700 Mađara.

Položaj malobrojne mađarske grupe u NDH uglavnom je bio determinisan globalnim mađarsko-hrvatskim odnosima na koje su uticali i problemi međusobnog razgraničenja, posebno u Međumurju, ali i položaj nacionalnih grupa - mađarske u Hrvatskoj i hrvatske u Mađarskoj koji se branio politikom reciprociteta i ravnoteže. Izražene aspiracije Mađarske prema Sremu i Slavoniji, ali i Hrvatske prema zapadnoj i severozapadnoj Bačkoj i Baranji činile su njihove odnose problematičnim. Međudržavno razgraničenje *rešeno* je na sastanku hrvatsko-mađarske komisije za utvrđivanje granica koja je zasedala u Budimpešti od 25. juna do 11. jula 1942. godine, s tim što je problem Međumurja opterećivao njihove odnose za sve vreme rata.⁴⁵⁶

⁴⁵³ B. K r i z m a n, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb 1986, 116-117.

⁴⁵⁴ Vidi o tome opširnije: A Sajti Enikő, *A magyar-horvát határtárgyalások és lakosságcsere kudarcá 1941-1944*, "Acta historica", tomus LXXXI, Szeged 1985, 3-18.

⁴⁵⁵ U ukupan broj Mađara u Sremu uključeni su i oni koji su živeli u vukovarskom, vinkovačkom i županjskom srezu.

⁴⁵⁶ MV.AZ, br.19900 (NDH)-mikro film, kockice 217-219.

Posle Sporazuma Cvetković-Maček, i uoči rata, Mađari u Sremu već su uveliko završili svoje kulturno i političko organizovanje, mada je ono Aprilskim ratom unekoliko zaustavljeno. Postojalo je, istina, rukovodstvo u Zagrebu pod snažnim uticajem dr Ivana Nađa, ali je ono imalo relativan uticaj na članstvo po podružnicama, naročito u Sremu. Stara rukovodstva radila su u očekivanju raspleta događaja, posebno u sredinama u kojima je dominantan uticaj imala nemačka nacionalna grupa, kao na primer u Rumi i Indiji.

U procesu izgradnje NDH ustaške vlasti sa pažnjom su pratile politička raspoloženja mađarske manjine. U brojnim analizama i izveštajima, posebno zapovedništva vojske i Ministarstva domobranstva, ocenjivalo se da je *mađarska manjina mirna i lojalna, ali da se u izvesnom smislu drži po strani i rezervisano, očekujući da će okončanjem rata i Srem uči u sastav zemalja krune. Svetog Stevana.*⁴⁵⁷

Sa velikom pažnjom pratila se i situacija u Bačkoj i Baranji, odnos mađarskih vlasti prema Hrvatima i, posebno, Bunjevcima. Razmatrala se, istina, veoma pažljivo i sa mađarske i sa hrvatske strane i mogućnost razmene stanovništva u cilju stvaranja etnički što čistijih država.

Rukovodstvo mađarske manjine u NDH nalazilo se u Zagrebu. Prvih meseci rata ono deluje u polulegalnim uslovima, nemajući čak ni zvanične prostorije (centrala se nalazila u stanu predsednika Šandora Molnara) odakle su slate mesnim podružnicama razne okružnice i uputstva za rad. Rad se finansirao, uglavnom, iz članarine i dobrovoljnih priloga. Najznačajniji prilog došao je od Đule Tokozia, mađarizovanog Jevrejina, koji je nakon ustaških antisemitskih represalija izvršio samoubistvo u Zagrebu a celokupnu imovinu (preko milion i po kuna) poklonio Mađarskoj kulturnoj zajednici.

Centralno rukovodstvo Mađarske kulturne zajednice u NDH oglasilo se politički tek početkom oktobra 1941. godine. U okružnici od 6. oktobra 1941. godine centralna uprava reagovala je na pritiske ustaških vlasti da se u vojne jedinice regrutuju i pripadnici mađarske manjine. U okružnici se sugerisalo Mađarima da se odazovu pozivu za regrutaciju, ali da pred vojnim komisijama pokažu iskaznice o pripadnosti mađarskoj nacionalnoj grupi i ulože molbu da se kao Mađari ne regrutuju u hrvatsku vojsku. Preporučeno im je takođe, da niukom slučaju ne pominju da su takve direktive dobili od strane centralne uprave u Zagrebu.

Ustaške vlasti, međutim, saznale su za ovu okružnicu (istina, tek sledeće godine) i zbog nje pozvali na odgovornost sekretara Ladislava Misera, budući da je predsednik Molnar pobegao u Mađarsku. Rukovodstvo Mađarske kulturne zajednice se pravdalo da je 19. decembra 1941. godine uputilo i drugu okružnicu u kojoj je upozorilo Mađare u Hrvatskoj na potrebu ispunjenja svih građanskih dužnosti i da u *gigantskoj borbi udružene Evrope, koja se kao jedinstvena i nerazdružena celina bori protiv boljševizma i židovske plutokratije, treba i naš živalj u Hrvatskoj, kao i naša braća u Mađarskoj dušom i tijelom sa svim raspoloživim sredstvima, rame uz rame sa junačkim njemačkim, italijanskim i ostalim savezničkim i prijateljskim narodima da se bore za budućnost naše domovine i nove Evrope koja se stvara pod genijalnim vođstvom Firera i Dučea.*⁴⁵⁸

Vlasti NDH nastojale su da se svi problemi regrutovanja nehrvata regulišu zakonskim putem. U duhu tih namera doneta je krajem 1941. godine i odluka o konfiskaciji celokupne

⁴⁵⁷ MV.AZ, br.19892 (NDH)-mikro film, kockica 4.

⁴⁵⁸ MV.AZ, br.19896 (NDH)-mikro film, kockice 375-380.

imovine lica koja se ne odazovu vojnom pozivu i interniranju njihovih porodica u radne logore.⁴⁵⁹

Zvanično priznanje i dozvolu za nesmetani rad Mađarska kulturna zajednica u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj dobila je tek odlukom Ministarstva unutrašnjih poslova od 8. aprila 1942. godine uz izričito upozorenje da joj je zabranjena svaka politička aktivnost. Od tog vremena intenzivira se rad podružnica Zajednice, posebno po pitanjima kulturne aktivnosti. Ustaške vlasti strogo su kontrolisale i zabranjivale unošenje svakog propagandnog materijala u NDH, posebno knjiga, časopisa, udžbenika na mađarskom jeziku i dr. Jedino je bilo dozvoljena pretplata na novosadski *A nép* koji je bio pod kontrolom dr Ivana Nađa za koga se verovalo da je hrvatski čovek. Najveće nezadovoljstvo mađarske nacionalne manjine bilo je povodom uskraćivanja prava čak i osnovnoškolskog obrazovanja na maternjem jeziku. S obzirom na takve okolnosti svoja nacionalna osećanja mađarska manjina ispoljavala je uglavnom prilikom raznih verskih i kulturnih manifestacija, ali su vlasti nadzirale delatnost i aktivnost, naročito katoličkih sveštenika i u mestima gde je živeo znatniji broj Mađara. Strogo je bilo zabranjeno isticanje mađarskih nacionalnih znamenja, a članovima Mađarske kulturne zajednice bilo je zabranjeno nošenje značke koja je imala zeleni lovorov venac, belu baklju sa crvenim plamenom i u središnjem delu upisana slova MKK. Mađarskoj omladini strogo je bilo zabranjeno nošenje leventaskih kapa. Od proleća 1942. godine sve je izraženija aktivnost podružnica Mađarske kulturne zajednice. Bilo je to u vezi sa propagandom koja se širila iz Bačke da će Mađari, zbog nemogućnosti slamanja partizanskog komunističkog pokreta od strane NDH, okupirati Srem sve do Vukovara, a zapadne teritorije NDH Italijani. Zbog širenja takvih vesti ustaške vlasti su uhapsile neke od sremskih Mađara, a posebno su pod udar došli rukovodioci Mađarske kulturne zajednice za koje se smatralo da su mađarski špijuni. Iz tih razloga, 25. maja 1942. godine uhapšen je i Ištvan Beči iz Rume. Mnoge svoje manifestacije mađarska manjina i koristi u svrhu širenja ovih vesti i očekivanja mađarskih honveda kao oslobodilaca od ustaškog terora i samovolje. Tako su Mađari u Inđiji 21. juna 1942. godine održali godišnju skupštinu svoje čitaonice, dočekujući veoma euforično u nacionalnim nošnjama sve pozvane goste. Muškarci su oko ruke nosili mađarsku trobojku. Policija ih je rasterala iz centra grada, navodno zbog neprijavlivanja manifestacije, ali im je dozvolila okupljanje i miting na teniskom igralištu. Policijski izveštaji zabeležili su da su govornici pozivali *braću Mađare da budu mirni i strpljivi jer će ovi prostori ubrzo pripasti Mađarskoj i da je prisutne Hrvate posebno iritirala mađarska zastava koja se vijorila na šest metarskom jarbolu.*⁴⁶⁰

U izveštaju zapovedništva Drugog domobranskog zbora za period od 1. do 15. juna 1942. godine ocenjeno je da je mađarska nacionalna manjina zahvaćena nacionalističkim pokretom, da su sve izraženije pojave bežanja vojnih obveznika u Mađarsku i da Mađari sve više naginju pobunjenicima u želji da zajednički sruše hrvatsku vlast.⁴⁶¹ *Odjel za javnu sigurnost NDH* upozoravao je u izveštaju za juli 1942. godine da se u Mađarskoj formiraju tzv *slobodne čete* koje u civilnim odelima prelaze na područje NDH, tu namerno izazivaju nered, diverzije i paljevine, spremajući se da čak pređu u Srem u cilju čišćenja Fruške gore od komunista.⁴⁶²

⁴⁵⁹ *Narodne novine*, Zagreb 30. XII 1941.

⁴⁶⁰ MV.AZ, br.19897 (NDH)-mikro film, kockica 541.

⁴⁶¹ MV.AZ, br.19894 (NDH)-mikro film, kockice 284-286.

⁴⁶² MV.AZ, br.19896 (NDH)-mikro film, kockice 264-265.

Sa posebnom pažnjom pratila se aktivnost i raspoloženje mađarske leventaske omladine koja se smatrala glavnim nosiocem nacionalne euforije među sremskim Mađarima i težnji da mađarski honvedi što pre dođu u Srem kao oslobodilačka vojska. U policijskim izveštajima zabeleženo je da mađarska omladina peva podrugljive pesme na račun hrvatske vojske, posebno one koje pevaju honvedi u Novom Sadu, a čiji refren sadrži reči da će se Hrvatska sigurno udati za Mađarsku i u miraz doneti Srem.

Suočena sa narastanjem narodnooslobodilačkog pokreta i niza diverzantskih akcija koje su u Sremu vođene pod parolom *ni zrna žita okupatoru*, ustaške vlasti donele su odluku u leto 1942.godine da partizanski pokret definitivno uguše i likvidiraju. U tzv Tomičevoj akciji koja je imala elemente genocidnih aktivnosti prema srpskom stanovništvu, mađarska vojska kao saveznička nije učestvovala, mada je vršila obezbeđenje i blokadu granice na Dunavu u cilju sprečavanja prelaska partizana u Bačku.⁴⁶³ Na teritoriji NDH osećala se i aktivnost ekstremne tzv Mađarske narodne skupine čije je sedište bilo u Osijeku. Na čelu su joj bili vođa Antal Kovač i njegov zamenik Peter Muštvan. Ona je delovala sa pozicija nacionalsocijalističke ideologije i kao produžena ruka Stranke strelastih krstova. Održavala je veoma tesne veze sa vođstvom nemačke nacionalne grupe u Osijeku, ali i sa ustaškim vlastima koje su procenjivale da sa njom mogu sarađivati jer je podržavala antisemitsku politiku, kao i represivan stav prema Srbima i Ciganima. U jednom poverljivom dopisu Slavku Kvaterniku, zapovedniku svih oružanih snaga NDH od 15.juna 1942.godine Antal Kovač objašnjavao je razloge postojanja i ove organizacije Mađara na teritoriji NDH. On ih je video prvenstveno u sastavu rukovodstva Mađarske kulturne zajednice u kojima *ima dosta Jevreja, polujevreja i masona* koje oni niukom slučaju ne priznaju kao legitimne predstavnike interesa Mađara, naročito u procesu stvaranja Nove Evrope.⁴⁶⁴ Međutim, bez obzira na javnu podršku, posebno prve ratne godine, ustaške vlasti su ipak zabranile njeno javno delovanje krajem 1942.godine budući da je Stranka strelastih krstova bila zabranjena i u samoj Mađarskoj i da su obe strane želele izvesnu normalizaciju odnosa. Uprkos agresivnim nastupima i demagoškim obećanjima, ekstremna Mađarska narodna skupina nije imala širih uporišta među Mađarima Srema.

Odnosi Mađarske i NDH počivali su i na obostranim težnjama da ostvare etnički čiste države. Zbog toga je i došlo tokom leta i jeseni 1942.godine do izvesne razmene stanovništva. Mađarske vlasti su ovom pitanju prilazile veoma obazrivo dozvoljavajući da se presele samo Mađari iz Bosne, a ne i iz Srema, a iz Bačke su mogla otići samo ona lica sa izrazitim hrvatskim osećajem. Sporazumom iz aprila 1942.godine preseljeno je 395 mađarskih porodica sa 1.552 člana, tokom sledeće godine još 1.500 Mađara, uglavnom sa teritorije koje su bile zahvaćene čestim ratnim dejstvima. Tako su Mađari iz Gunje nastanjeni u Stepanovićevo, iz Vučjaka u Veternik, a iz Brčkog u Sirig. Ove porodice dobile su ukupno 2.877 k.j. bačkih oranica⁴⁶⁵

Preseljenje mađarskih porodica sa teritorije Bosne organizovalo je rukovodstvo Mađarske kulturne zajednice uz materijalnu pomoć i podršku podružnica iz Srema, budući

⁴⁶³ Srem je te godine zahvatio opštenarodni ustanak kojem je ton davalo srpsko stanovništvo. Osećajući da partizanski pokret ugrožava funkcionisanje okupacione vlasti, ustaška država pristupa merama totalne pacifikacije ovog prostora. U akciji koja je imala nekoliko faza ubijeno je oko 6000 stanovnika, a raznim zlostavljanjima podvrgnuto je oko 10000 ljudi. Međutim, i pored masovnog terora partizanski pokret nije slomljen. Najveći deo njegovih oružanih snaga uspeo je da se prebaci u severoistočnu Bosnu i sačuva jezgro vojničkog otpora.

⁴⁶⁴ MV.AZ, br.19895 (NDH)-mikro film, kockice 381-382.

⁴⁶⁵ A Sajtí Enikő, *Délvidék...*,102.

da je preseljenje obavljeno preko njegove teritorije. Mada su i sremski Mađari izražavali želju za preseljenjem, mađarske vlasti su im to izričito zabranjivale, s obzirom na očekivanja da i Srem uđe u sastav zemalja krunice Svetog Stevana.⁴⁶⁶

Usled čestih partizanskih akcija u Sremu, naročito tokom 1943. godine neke mađarske porodice pokušavale su da se prebace na teritoriju hortijeve Mađarske. Najčešće su dolazili do Petrovaradina i tu tražili dozvolu za prelazak, ali mađarske vlasti nisu rado izlazile u susret ovim zahtevima.⁴⁶⁷ Iz Progara i Boljevacu u Petrovaradin je 3. juna 1943. godine stiglo sedam porodica sa 37 članova. Oni su navodno morali da napuste selo jer su ih partizani ucenjivali zahtevima da svi muškarci moraju da stupe u njihove redove ili da se isele bez mogućnosti da sa sobom ponesu bilo šta.⁴⁶⁸

U mnogim mestima Srema Mađare je počela hvatati panika i strah zbog brzog menjanja političkih i vojnih prilika. U pismu Ištvana Berte, predsednika podružnice iz Maradika, vođi Mađarske kulturne zajednice iriškog sreza od 27. aprila 1943. godine, konstatuje se da zbog straha od partizana iz sela beže i Hrvati i Nemci. *Nas za sada još niko nije dirao, ali postoji opšti strah od proterivanja i nezaštićenosti mađarskog stanovništva koje, za razliku od hrvatskog i nemačkog, nije ni naoružano*, posebno je istaknuto u ovom izveštaju.⁴⁶⁹

Mađarska štampa, naročito novosadski *Reggeli Ujság*, takođe je obaveštavala svoje čitaoce o teškoj sudbini i položaju sremskih Mađara, apelujući da se za njih organizuje prikupljanje pomoći u hrani, odeći, lekovima i drugom, jer se u NDH osećala sve veća oskudica i nestašica. Sve je to činjeno i u nameri da se ublaži pritisak Mađara za preseljenjem.

Oružani ustanak u Sremu javio se nešto kasnije u odnosu na druge krajeve Vojvodine. Početni impuls i karakter dali su mu odbegli robijaši iz sremskomitrovačke kaznionice krajem avgusta 1941. godine među kojima su bila i dvojica Mađara - Marton Ač, nadničar iz Banatskog Dvora i Mihalj Seleši, zidar iz Petrovgrada.⁴⁷⁰ U prvo vreme ustanak u Sremu nije obuhvatio mađarsku nacionalnu manjinu - može se govoriti samo o pojedinačnim slučajevima i primerima. Međutim, od 1943. godine partijsko komunističko rukovodstvo insistiralo je i na brojnijem uključivanju Mađara u NOP. Bilo je to u vezi s formiranjem bataljona *Šandor Petefi* u Slavoniji i dolazak antifašista iz Mađarske da se bore u sremskim partizanskim jedinicama. Rukovodstva podružnica Mađarske kulturne zajednice u Sremu obaveštavale su centralu u Zagrebu da *partizani sve više vrše pritisak na Mađare da stupe u njihove redove, čak ih i silom nateruju da se bore na njihovoj strani*.

Sve učestalije partizanske akcije, stvaranje slobodnih teritorija i slabljenje ustaške vlasti, primoravale su rukovodstva Mađarske kulturne zajednice u Sremu da od centrale u Zagrebu sve češće traže potpuno preseljenje u Mađarsku. Predsednik Mađarske kulturne zajednice Janoš Horvat i sekretar Ferenc Bilmajer obratili su se 26. januara 1944. godine i

⁴⁶⁶ Od 1943. mađarske vlasti upozoravale su sremske Mađare da ne beže na mađarsku teritoriju apelujući da mesto toga još više posvete pažnju negovanju mađarstva *jer je ono u Sremu u mnogome ugroženo srpskom a sada hrvatskom okupacijom Srema*.

⁴⁶⁷ Zbog pritiska i navale izbeglica mesna podružnica MKK u Petrovaradinu je tražila veoma često pomoć od centrale u Zagrebu, ali i mađarskih vlasti u Novom Sadu budući da sama nije mogla da reši pitanje njihovog zbrinjavanja.

⁴⁶⁸ *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1943 VI 5.4.

⁴⁶⁹ OL.ME.1943.R.23692 i *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1943 IV 30.2.

⁴⁷⁰ Paško R o m a c, *Borbe iza rešetaka*, Novi Sad 1976, 265-266.

samom Miklošu Kalaiu sa zahtevom da uputi jednu delegaciju u Zagreb koja bi se na licu mesta uverila u opravdanost zahteva za potpunim preseljenjem Mađara iz NDH.⁴⁷¹ Međutim, promene koje su nastupile u Mađarskoj marta 1944.godine i oslobođenje najvećeg dela Srema u jesen iste godine, sprečile su ostvarenje ovih namera i pružile šire mogućnosti za masovnije uključnje i Mađara Srema u NOP.

⁴⁷¹ OL.ME.1944.R.15027.